

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО

УДК 332.3

землекористування

Анна КРАВЧЕНКО,

аспірант,
Національний університет
біоресурсів і
природокористування України

Гострота проблем, пов'язаних з раціональним використанням земельних ресурсів, нині турбує кожного члена українського суспільства. Пріоритетність у використанні, відтворенні та охороні мають землі сільськогосподарського призначення, які, на жаль, найбільше піддаються антропогенному впливу. Як відомо, розораність земель в Україні є найвищою в Європі. Більше чверті ріллі Європи припадає на Україну, хоч частка її території менша б відсотків. Таке використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування. Співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що склалися, негативно впливає на стійкість агроландшафту. Теорія і

Висвітлено теоретичні основи формування сталих агроландшафтів. Відмічено найбільш небезпечні процеси, що спричиняють деградацію земельних ресурсів. Визначено головний принцип формування високоефективної системи сільськогосподарського землекористування.

Ключові слова: стійкість агроландшафту, екологічнобезпечне землекористування, ландшафтоутворювальні фактори, раціональне землекористування.

практика екстенсивного використання природних ресурсів, у тому числі земельних, не виправдала себе. Такого рівня розораності угідь немає в жодній із розвинутих країн світу. За цих умов у нашій державі особливо небезпечних масштабів набула деградація ґрунтів, відбувається природне або антропогенне спрощення агроландшафтів, погіршення якісних характеристик ґрунтів.

Питання раціонального використання землі завжди були актуальними. Але нині найважливішою проблемою є забезпечення сталого розвитку землекористування, сутність якого полягає у досягненні гармонійної рівноваги між населенням, споживанням та здатністю землі підтримувати життя.

У наукову розробку щодо формування ландшафтів найвагомий внесок зробили такі вчені як Н.Й. Балаж, С.Ю. Булигін, О.О. Світличний, А.В. Тараріко. А у розвиток теоретико-методологічних досліджень і розробку практичних рекомендацій з питань формування сільськогосподарського землекористування багато внесли В.А. Голян, Д.С. Добряк, В.М. Кривов, О.В. Лазарева.

Мета статті — за допомогою наявних фондових матеріалів обґрунтувати і узагальнити теоретичні основи формування сталих агроландшафтів, спираючись на це, запропонувати економіко-екологічний підхід до формування системи екологічнобезпечних сільськогосподарських землекористувань.

Екологобезпечне землекористування як частина системи раціонального землекористування

Сформоване під тягарем екстенсивної економіки трансформаційне землекористування, що спрямовувалося на одержання максимальної вигоди із залученням мінімально відтворювальних витрат, сьогодні потребує глибокої науково обґрунтованої реконструкції, перебудови на екологічних принципах.

Втілення у життя принципу екологізації землекористування зумовлює необхідність розробки широкої системи регламентації щодо використання землі як засобу виробництва та її охорони як елемента довкілля. Адаже соціально-економічні цілі того чи іншого власника землі або землекористувача, які в їхньому розумінні є пріоритетними, виявляються марними, якщо при цьому буде загублено навколишнє середовище, в якому вони знаходяться. Тому дуже важливо, щоб заходи, спрямовані на екологізацію землекористування,

нині стали складовою земельної реформи, були пріоритетними в умовах нових земельних відносин.

Екологобезпечне землекористування є частиною системи раціонального землекористування, яке, в свою чергу, є системою земельних і суспільно-виробничих відносин, за якої досягається оптимальне співвідношення між економічно доцільними й екологічно безпечними видами використання земель і забезпечується економічне зростання та задоволення матеріальних і духовних потреб населення [4].

Сформовану сукупність економічних та екологічних заходів щодо регулювання взаємозв'язків між природою і суспільством у використанні землі в економічній сфері — одночасно як предмет, засіб праці та природний ресурс — показано на рис. 1 [1, 3].

Наведені екологічні та економічні заходи формування збалансованого сільськогосподарського землекористування повинні враховувати специфіку місцевих ґрунтово-кліматичних особливостей та принципи землепридатності.

Сьогодні, в ході завершення земельної реформи, різко постало питання формування екологічно стійких землеволодінь та землекористувань і на їх основі створення високопродуктивних агроландшафтів. Необхідно здійснити територіальну організацію агроландшафтів шляхом впорядкування земель нових агроформувань, що забезпечить їх саморегуляцію з мінімальними затратами енергії і ресурсів, підвищить стійкість до деградаційних процесів. У цьому контексті інтерес науковців до проблеми стійкості агроландшафтів значно підвищився. Забезпечення їх сталого функціонування на необмежено тривалу перспективу є сучасним соціальним завданням і в цьому полягає актуальність проблеми.

Пряме відношення до створення високопродуктивного агроландшафту має організація території (землеустрій) сільськогосподарських підприємств. В Україні в цілому порушено оптимальне співвідношення ріллі, пасовищ, лісів, водних просторів унаслідок значної розораності сільськогосподарських угідь. Тому головним напрямом у використанні та охороні земель є створення стійких екосистем (рілля, луки, пасовища тощо) в складі агроландшафтів у конкретних природно-сільськогосподарських районах, зонах та провінціях. Це може бути здійснено тільки на основі сучасного землеустрою, з контурно-меліоративною організацією території (КМОТ). На сучасному етапі землеустрій стає суттєвим засобом управління взаємовідносинами між суспільством і природою, який комплексно впливає на компоненти агроландшафту; визначає форми використання земельного фонду та співвідношення земельних угідь; становить каркас майбутнього збалансованого, стійкого агроландшафту (лісосмуги, шляхи, гідротехнічні споруди, інші рубежі).

Рис. 1

ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЕКОЛОГІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

АР Крим: непорушених господарською діяльністю природних ландшафтів майже не залишилося

Територія АР Крим характеризується високим рівнем господарського освоєння, що вказує на інтенсивний вплив техногенезу на навколишнє середовище. Найбільшою є питома вага земель сільськогосподарського призначення. Аналіз структури сільськогосподарських угідь АР Крим свідчить про те, що непорушених господарською діяльністю природних ландшафтів майже не залишилося.

За даними Республіканського комітету по земельних ресурсах, земельний фонд республіки налічує 2608,1 тис. га (табл. 1).

Сільськогосподарські землі займають площу 1801,8 тис. га, або 69,1% земельного фонду республіки. Більше 50% площі сільгоспугідь — це орні землі і багаторічні насадження. На долю останніх припадає лише 3,4% усіх земель. За період з 1992 по 2001 роки площа багаторічних насаджень скоротилася на 3,6 тис. га та становила 89,4 тис. га. Однак останніми роками насаджуються сади і виноградники, тому їхні площі зросли.

Ліси і лісовкриті території у Криму становлять лише 11,5% земельного фонду, заболочені землі — 5%.

Максимальне використання землі у сільському господарстві припадає на рівнинну частину півострова, мінімальне — на гірську, а в лісовому господарстві — навпаки [5].

Сільськогосподарські землі АР Крим схильні до дії багатьох негативних явищ. Так, 19,3% загальної площі угідь розміщено на еродованих ґрунтах, з яких на долю слабо-, середньо- і сильнозмитих доводиться відповідно 8,3; 7,8 та 3,2 відсотка. Орні землі, які схильні до ерозії, становлять 12,6% від загальної площі всіх сільськогосподарських угідь.

Дефляційні процеси охоплюють майже половину орних земель республіки (48,7%, у т.ч. слабо- і середньодефльовані ґрунти становлять відповідно 31,3 та 17,3 відсотка). Ці негативні процеси спостерігаються переважно у рівнинній частині Криму.

Усі повнопрофільні ґрунти широко застосовуються у землеробстві. Їхня розораність у рівнинній частині півострова становить 80-90% від загальної площі сільгоспугідь, у східному передгір'ї та на Керченському півострові — 31-45%, у гірській частині південного узбережжя не більше 15% [5].

Боротьба з ерозією — важлива складова формування екологічно сталих агроландшафтів

Інтенсивність ерозійних втрат ґрунту для сільськогосподарських земель в Україні у середньому становить понад 10 т/га/рік, досягаючи на окремих ділянках 50-100 т/га на рік і більше [2]. Унаслідок цього прискорена (антропогенна) ерозія, пов'язана з нераціональною господарською діяльністю людини, є реальною загрозою для ґрунтів України. Саме така ерозія мається на увазі, коли говорять про проблему ерозії ґрунтів як про одну з основних екологічних проблем людства [9].

Серед усіх видів деградації ерозія є основним, наймасштабнішим процесом зниження продуктивності земельних ресурсів і деградації ландшафтів. Тому головна проблема, що має бути розв'язана при формуванні екологічно сталих агроландшафтів — це послаблення або припинення процесів ерозії [10].

Незважаючи на сучасне екстенсивне ведення землеробства, деградаційні процеси ґрунтового покриву України продовжують зростати через невизначеність у співвідношенні між сільгоспугіддями, незбалансованістю біогеохімічних речовин і енергії в агроландшафтах, недосконалістю протиерозійних систем охорони ґрунтів та відсутністю агроґрунтового моніторингу. З метою недопущення подальшої деградації ґрунтів виникла гостра потреба в їхньому захисті.

Погіршення стану агроландшафтів, зниження родючості ґрунтів необхідно компенсувати значними матеріальними та енергетичними ресурсами. Важко, а то й неможливо організувати конкурентоспроможне сталі сільськогосподарське виробництво в умовах інтенсивного прояву водної та вітрової ерозій.

Таблиця 1

СТРУКТУРА ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АВТНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ (станом на 1.01.2009 р.; без м. Севастополя)

Категорії земель за видами використання	Площа, тис. га	% від площі всіх земель
Всього земель	2608,1	100
Сільськогосподарські землі	1801,1	69,1
В тому числі:		
– орні землі	1250,7	48,0
– багаторічні насадження	89,4	3,4
– пар	13,6	0,5
– сіножаті	2,1	0,1
– пасовища	446,0	17,1
Всього сільськогосподарських угідь	1801,8	69,1
Ліси та інші лісовкриті території	298,7	11,5
В тому числі захисні лісові насадження	31,6	1,2
Землі під промисловими об'єктами	5,9	0,2
Землі під транспортними об'єктами	16,6	0,6
Відкриті заболочені землі	4,9	0,2
Відкриті землі без рослинного покриву	124,6	4,8
Землі, зайняті водою (річки, струмки, канали, озера, водосховища тощо)	216,7	8,3

Отже, ерозія й інші деградаційні процеси агроландшафтів, виснаження родючості ґрунтів, забруднення водних джерел, у тому числі малих річок, зниження продуктивності й нестабільності функціонування аграрних виробничих систем — це взаємопов'язані питання.

Економіко-екологічний підхід — головний принцип формування оптимальної та високоефективної системи сільськогосподарського землекористування

Виходячи із вищезазначеного, впливає завдання щодо створення такої системи сільськогосподарського землекористування, яка ґрунтується на екологічних основах, законах природного середовища та ландшафтної екології. Суть нового підходу в сільськогосподарському землекористуванні полягає у наближенні функцій агроєкосистем до функцій природних екосистем, у використанні того досвіду, що нагромаджувався самою природою, а це ландшафти з екологічною стабільністю та сталістю.

Оскільки впорядкування і використання земельних ресурсів здійснюються через систему землеустрою,

розв'язувати екологічні питання необхідно вдосконаленням цієї системи з орієнтацією на адаптивність і біологізацію її на ландшафтній основі.

Екологічний підхід означає, що земля та інші природні ресурси повинні використовуватись із встановленням і збереженням рівноваги у системі землекористування й бути екологічними та ландшафтними. При правильному впорядкуванні території він розв'язує сучасні проблеми екологічної кризи, а саме:

- локалізує ерозійні процеси;
- знижує інтенсивність посухи (опустелення території);
- забезпечує умови щодо стабілізації та підвищення родючості ґрунтів;
- створює сталі екологічні системи, які поліпшують агросередовище для рослинного і тваринного світу [7].

Систему землекористування потрібно змінювати як в організаційному, так і в соціальному плані.

Подальше ігнорування економічних та екологічних законів, чинників і вимог, а також не повне врахування природних і господарських особливостей та зв'язків між природною і виробничою системою тільки поглибить системну економіко-екологічну кризу в аграрній сфері. Необхідно розробляти принципово нові наукові основи та економіко-екологічні принципи формування ефективної системи сільськогосподарського землекористування.

Фундаментальною основою при цьому мають бути взаємоузгодженість, органічне поєднання економічного та екологічного підходів і методів комплексної економіко-екологічної оцінки ефективності й результативності окремих елементів функціонування системи ефективного сільськогосподарського землекористування. Саме економіко-екологічний підхід є, за суттю, головним

принципом формування оптимальної та високоефективної системи сільськогосподарського землекористування.

Економіко-екологічний підхід відповідає вимогам основного економічного принципу господарювання в ринкових умовах — досягнення максимальної економічної вигоди при мінімальних затратах ресурсів, часу і коштів, а також наріжного екологічного принципу — забезпечення раціонального використання земельних ресурсів та зводить до мінімуму не тільки шкоду, яка завдається навколишньому природному середовищу тими чи іншими формами землекористування, але й обмежує втручання в природні процеси, що відбуваються в самих земельних ресурсах. Іншими словами, такий підхід повинен забезпечити зрештою і екологічність, і економічність народногосподарських, і науково-технологічних рішень [8].

ВИСНОВКИ

Таким чином, основними напрямками подальшого розвитку земельних відносин в Україні має стати забезпечення сталого, екологічно безпечного, невиснажливого та раціонального землекористування з одночасним удосконаленням структури угідь і доведення рівня їхньої сільськогосподарської освоєності, розораності та лісистості до оптимальних розмірів. Важливе значення має також переведення землекористування на модель сталого й екологічно безпечного за рахунок запровадження науково обґрунтованих структур агроландшафтів, сільськогосподарських угідь і посівних площ; адаптованих ґрунтозахисних та екологічно безпечних технологій і систем обробітку ґрунтів, що дають змогу підвищувати їхню родючість, запобігати виснаженню й деградації земельних ресурсів. Здійснення цих заходів та підходів забезпечить еколого-економічне ресурсозберігаюче землекористування як у АР Крим, так і в Україні.

Література

1. Балаж Н.Й. Теоретико-методологічні підходи до екологізації землекористування / Н.Й.Балаж // Вісник ЛДАУ. Землепорядкування і земельний кадастр. — Львів, 2005. — № 8. — С. 47-54.
2. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів / С.Ю.Булигін. — К.: Урожай, 2005. — 300 с.
3. Голян В.А. Еколого-економічні проблеми землекористування в Україні / В.А. Голян, А.І. Крисак // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — №1 (67). — С. 117-124.
4. Добряк Д.С. Проблеми екологізації землекористування / Д.С. Добряк, С.О. Осипчук, С.П. Погурельський // Землепорядкування. — 2001. — № 2. — С. 31-36.
5. Драган Н.А. Почвенные ресурсы Крыма / Н.А. Драган. — Симферополь: Доля, 2004. — 209 с.
6. Экзогенные геологические опасности. Тематический том / под ред. В.М. Кутепова, А.И. Шеко. — М.: КРУК, 2002. — 348 с.
7. Кривов В.М. Екологічно безпечне землекористування Лісостепу України. Проблема охорони ґрунтів / В.М. Кривов. — 2-ге вид., допов. — К.: Урожай, 2008. — 304 с.
8. Лазарева О.В. Методичні аспекти формування економіко-екологічного механізму управління землекористуванням / О.В. Лазарева // Економіка АПК. — 2006. — № 12. — С. 62-65.
9. Світличний О.О. Основи ерозієзнавства: підручник / О.О. Світличний, С.Г. Чорний. — Суми: Унів. кн., 2007. — 266 с.
10. Тарарико А.В. Почвозащитная контурномелиоративная система земледелия / А.В. Тарарико, В.А. Вергунов. — К.: УкрИНТЗИ, 1992. — 72 с.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНОГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

А. Кравченко

Освещены теоретические основы формирования устойчивых агроландшафтов. Отмечены наиболее опасные процессы, которые являются причиной деградации земельных ресурсов. Определен главный принцип формирования высокоэффективной системы сельскохозяйственного землепользования.

Ключевые слова: устойчивость агроландшафта, экологически безопасное землепользование, ландшафтообразующие факторы, рациональное землепользование.

Кравченко Анна Владимировна, аспирантка, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, e-mail: lady-1707@bigmir.net

MODERN PROBLEMS OF FORMATION ECOLOGICALLY SAFE USE AGRICULTURAL LANDSCAPES

Kravchenko Anna

Theoretical bases of forming of steady landscapes are presented. The most dangerous processes which are reason of degradation of the land resources are marked. Main principle of forming of the high-efficiency system of agricultural land-tenure is certain.

Key words: agricultural landscapes sustainable, land use is environmentally safe, landscapes form factors, rational of use landscapes.

Kravchenko Anna, post-graduate researcher, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, e-mail: lady-1707@bigmir.net.